

УДК 373.3.016:811.161.2

Нові концептуальні підходи до вивчення української мови як державної в сучасній початковій школі

Ольга Коваленко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

Прийняття Державного стандарту і навчально-виховних програм Нової української школи (2018 р.) орієнтує педагогічну громадськість на необхідність упровадження компетентнісного підходу до навчання. Серед ключових компетентностей, що мають бути сформованими в здобувачів освіти, пріоритетність віддається вільному володінню державною мовою. Тому на сьогодні нагальною проблемою є вирішення питання підвищення вимог до рівня викладання української мови, особливо в тих школах, де вона вивчається як друга.

Визначаючи завдання навчання дітей державної, української мови в школах з російською мовою навчання, ми, насамперед, орієнтуємося на створення таких умов, щоб випускник початкової школи з російською мовою викладання за рівнем знань і мовленнєвих навичок, здобутих на уроках української мови, не відрізнявся від своїх ровесників — випускників початкової школи з українською мовою навчання.

Саме реалізація цієї мети дозволить створити рівні умови щодо подальшого вибору навчального закладу і отримання середньої освіти в школі з українською або російською мовою навчання.

З метою інтенсифікації вивчення української мови як державної у школах з російською мовою навчання і забезпечен-

ня сформованості основ комунікативної та лінгвістичної компетенції учнів на рівні шкіл з українською мовою навчання було визнано необхідним розробку підручників нового покоління.

Метою статті є розкриття концептуальних засад створення нового покоління підручників з української мови для 1-4 класів загальноосвітніх закладів з навчанням російською мовою авторів О. М. Коваленко, Ю. М. Тельпуховської (видавництво «Ранок», м. Харків).

Підручники будувалися на основі врахування закономірностей засвоєння мови, основних загальнодидактичних принципів навчання (науковості, доступності, систематичності, свідомості, активності, наочності, урахування індивідуальних особливостей учнів тощо), загальнометодичних принципів (уваги до матерії мови, розвитку чуття мови, випереджального розвитку усного мовлення щодо писемного тощо), часткових методичних принципів (принцип розвитку комунікативних здібностей учнів, урахування знань з рідної мови, комплексного підходу до формування мовленнєвих умінь, інтенсивності навчання, обмеженого лексичного і граматичного мінімуму, принцип оптимального співвідношення між знаннями з мови та мовними й мовленнєвими вправами тощо), а також з урахуванням тих рівнів роботи з розвитку мовлення, які виділяються в

сучасній методиці, а саме: рівень вимови, лексичний, граматичний рівень, рівень тексту.

Курс української мови в початкових класах має практичне спрямування. Тому його основним завданням є розвиток мовленнєвих навичок учнів для здійснення вільної комунікації державною мовою в будь-яких ситуаціях соціально-побутового життя. Саме ця ідея є наскрізною і об'єднує між собою всі підручники для чотирьох років навчання.

Зміст і структура підручників

1 клас

Підручник "Українська мова" для 1 класу шкіл з російською мовою навчання призначений для того, щоб прищепити інтерес до вивчення української мови, навчити розуміти її, сформулювати бажання спілкуватися нею, виховувати в дітей повагу до української держави, народу, його мови, культури.

Навчальний матеріал у підручнику подається блоками відповідно до передбачених програмою лексичних тем. Його рівномірно розподілено за уроками, кожен з яких представлено на окремому розвороті. Кількість уроків відповідає чинному навчальному плану.

Серед уроків, представлених у підручнику, виділяються такі основні типи: 1) урок вивчення і закріплення нової теми; 2) урок повторення знань; 3) урок розвитку зв'язного мовлення. Крім цього передбачено проведення уроків, спрямованих на розширення читацького кругозору завдяки ознайомленню дітей з українською дитячою літературою.

На кожному уроці вивчення і закріплення нової теми чітко окреслено обов'язковий лексичний мінімум для засвоєння й активного вжитку. Цей мінімум подається у вигляді підписів до малюнків. Підписи призначені для вчителя і тієї категорії учнів, які вже вміють читати по-українськи. Таким чином реалізується принцип диференційованого підходу до навчання.

Новизна підручника визначається тим, що:

- у період початкового курсу вивчення української мови як другої паралельно з опануванням усного мовлення передбачається введення зорового підкріплення почутого слова, чим забезпечується сприйняття образу нового слова в єдності його значеннєво-сміслової, усної та графічної форм;
- опанування теоретико-практичного матеріалу, на основі якого здійснюється розвиток мовленнєвої компетенції учнів, відбувається через включення й активне використання літературного матеріалу для слухання, читання і спостереження граматичних явищ мови.

Структура підручника. Книга складається з двох частин. У першій частині пропонуються завдання, спрямовані на розвиток навичок слухання і говоріння.

Основним прийомом навчання другої мови на початковому етапі є наслідування. Виходячи з цього, у структурі уроку, присвяченого вивченню і закріпленню нової теми, виділяються такі етапи:

Слухання розповіді вчителя за сюжетним малюнком підручника.

Вивчення нової лексики за предметними малюнками.

Складання учнями розповіді за сюжетним малюнком з використанням вивченої лексики і з опорою на зразок, заданий учителем.

Робота з віршованими творами дитячої літератури, у ході якої відбувається закріплення виучуваної лексики, формуються орфоепічні та граматичні навички. Передбачається, що всі вірші читаються вчителем, а учні повторюють за ним певні слова і синтаксичні конструкції. Подані у першій частині твори можуть також використовуватися і для забезпечення диференційованого навчання, тобто пропонуватися для читання учням, які достатньо оволоділи цією навичкою. Колективне вивчення віршів напам'ять відбувається зі слів педагога. Залежно від рівня підготовки класу, вчитель вирішує, які з них мають бути вивчені напам'ять.

Дидактична гра, метою якої є практичне засвоєння певних граматичних явищ української мови з опорою на виучувану лексику.

У підручнику на кожному уроці пропонуються завдання, спрямовані на створення комунікативних ситуацій з використанням власних спостережень учнів та їхнього життєвого досвіду.

Друга частина підручника є варіативною, що дозволяє на практиці реалізувати особистісно зорієнтовану модель навчання.

Перший варіант другої частини розрахований на виконання навчальних завдань, визначених чинною програмою. Його структура є подібною до структури першої частини.

Другий варіант розрахований на учнів, які в букварний період навчання грамоти рідною мовою швидко опанували навичку читання і виявляють бажання навчитися читати і писати по-українському. Зроблене дітьми відкриття щодо можливості перенесення навичок, набутих на уроках навчання грамоти рідною мовою, на процес читання українською стане дієвим стимулом підвищення мотивації до вивчення державної мови.

Лексичні теми, запропоновані для вивчення в обох варіантах, є абсолютно ідентичними. Однак, у другому варіанті паралельно із вправами, спрямованими на розвиток навичок усного мовлення, пропонуються завдання на ознайомлення учнів з буквами власне українського алфавіту та вводяться вправи з читання і письма. Пропоновані завдання, крім формування навичок каліграфічного письма й уміння читати, сприятимуть фіксації у пам'яті учнів зорового образу виучуваних слів, що позитивно позначиться на рівні їхнього мовленнєвого розвитку. Структура ж розташування матеріалу на сторінках підручника не зазнає принципових змін.

Такий підхід до створення підручника для першого класу, на нашу думку, дозволить значно збагати активний словниковий запас учнів і сформувати в них

початкові навички зв'язного мовлення, що стане важливим підґрунтям для подальшої роботи, спрямованої на розв'язання кінцевої мети навчання — забезпечення сформованості основ комунікативної та лінгвістичної компетенції учнів на рівні випускників початкових шкіл з українською мовою навчання.

2 клас

Підручник для 2 класу є логічним продовженням системи роботи, спрямованої на розвиток мовленнєвих навичок учнів. Пріоритетним завданням залишається збагачення, уточнення й активізація словника дітей. Словникова робота здійснюється на основі лексичних тем, опрацьованих у першому класі. Її ускладнення відбувається за рахунок розширення словникового мінімуму новою лексикою і сталими образними виразами з виучуваних програмових тем. Упродовж першого півріччя учні закріплюють вивчений матеріал, збагачують словниковий запас, удосконалюють аудіативні та мовленнєві уміння, набувають навички читання і письма українською мовою. Уроки мають комплексний характер.

Пропоновані в підручнику завдання є пропедевтичними щодо оволодіння учнями знаннями з української мови. На практичному рівні діти оволодівають граматичними умінями, пов'язаними із словозміною і словотворенням, спостерігають за роллю прикметника в реченні та тексті, знайомляться з омонімами і багатозначними словами. Значна увага приділяється розвитку зв'язного мовлення. З цією метою в підручнику подаються завдання на доповнення, редагування речень. Дітям також пропонується на основі опрацювання текстового та ілюстративного матеріалу, вміщеного в підручнику, створити і розіграти в класі різноманітні мовленнєві ситуації. Складання і розігрування діалогів передбачає залучення учнів до роботи в парах.

Оскільки набуття учнями комунікативних навичок стає можливим лише за умов розвитку умінь самостійно створювати тексти в підручнику пропонуються завдання, спрямовані на формування на-

вичок складати текст за зразком, за опорними словами, за поданим початком тощо.

У другому семестрі розпочинається робота, спрямована на отримання знань про мову і мовлення. Це є необхідним для того, щоб забезпечити наступність і взаємозв'язок між вивченням мовного матеріалу на уроках рідної та української мови. Основною для опрацювання на уроках української мови визнано тему «Звуки і букви», оскільки саме ця тема забезпечує логічний зв'язок між роботою, спрямованою на опанування грамоти, і подальшим більш поглибленим засвоєнням знань і набуттям практичних навичок у процесі вивчення державної мови.

Гіпільний для обох мовних систем матеріал вивчається на основі перенесення знань, набутих на уроках рідної мови, на матеріал української мови. Робота ведеться за формулою «пригадай». Для забезпечення можливості використання вивченого на уроках російської мови правила, учням пропонується ознайомитися з подібним правилом українською мовою на основі його перекладу. Навчальний матеріал, що має частковий збіг, вивчається на основі порівняння мовних явищ російської та української мови. Специфічний матеріал, притаманний лише для української мови, вивчається як новий на основі організації цілеспрямованого спостереження за мовними фактами, що дає можливість учням зрозуміти суть мовного явища і зробити відповідні висновки, вивести правило.

З метою підвищення мотивації до виконання навчальних вправ значна частина завдань подається в підручнику в ігровій формі, окремі правила — у формі віршованих текстів.

На кожному уроці пропонуються вправи, спрямовані на розвиток зв'язного мовлення: складання речень, текстів з опорою на малюнок, на власний досвід, на поданий початок.

Значна увага приділяється формуванню в дітей навичок перекладу. Для цього пропонуються спеціальні вправи на переклад окремих слів, речень, текстів.

Удосконалення навичок звуковимови відбувається на основі порівняння орфо-епічних норм української та російської мов. Орфографічні навички формуються на основі наслідування поданого зразка.

3–4 класи

Підручники для 3 і 4 класів побудовані за концентричним принципом і призначені для розширення кола знань учнів з української мови з опорою на вивчений на уроках російської мови лексико-граматичний матеріал. Центральними темами, що вивчаються на уроках української мови в 3-му і 4-му класах, є відповідно тема «Слово. Значення слова. Будова слова» і тема «Частини мови».

Навчальні вправи, вміщені в підручниках, спонукають учнів до мовного аналізу, міркування в процесі спостереження над мовним матеріалом, висновків з опорою на знання з рідної мови. Правила, зміст яких повністю збігається в обох мовах, подаються в підручниках після того, як діти виконують практичне завдання. Правильність виконання вправи підтверджується текстом відповідного правила. Це сприяє розвитку в учнів навичок українського мовлення, уміння формулювати відоме з уроків російської мови правило по-українському.

Основним напрямом роботи в 4-му класі є узагальнення вивченого. Тому навчальний матеріал більшості уроків подається за такою схемою: виконання вправи, спрямованої на спостереження над мовним матеріалом, звернення до знань з російської мови, висновків про особливості української мови, ознайомлення з правилом, самостійне виконання завдань на вивчене правило, спрямованих на удосконалення орфографічних навичок, перевірка виконаного завдання за алгоритмом. Така система роботи дозволяє закріпити в учнів набуті знання, а також сформувати уміння їх практичного застосування. Зорові опори, надані в підручнику, дозволяють дітям краще запам'ятати виучуваний матеріал і більш впевнено почувати себе на уроках української мови в основній школі.

З метою збагачення словникового запасу учнів, розширення їхніх знань з історії, культури нашої держави в підручниках вводяться рубрики «Мовна скарбничка», «Допитливим на замітку». Естетичний розвиток учнів забезпечується на основі використання текстів художніх творів, репродукцій картин відомих українських живописців.

У підручниках передбачена чітка система роботи з розвитку в дітей навичок зв'язного писемного мовлення. У 3-му класі основна увага приділяється формуванню умінь самостійно складати тексти-описи і тексти-розповіді. У четвертому класі набуті уміння удосконалюються, а навчальні завдання ускладнюються у зв'язку із залученням учнів до творчих переказів, до складання текстів-описів зовнішності людини, текстів-міркувань тощо. Уроки розвитку зв'язного мовлення забезпечуються в підручнику необхідними практичними матеріалами. Мотивація навчальної діяльності на таких

уроках досягається завдяки сприйняттю авторського тексту. Підготовча лексична робота здійснюється у ході виконання спеціально дібраних вправ, спрямованих на активізацію словникового запасу учнів образними словами і виразами. Остання вправа уроку орієнтує дітей на самостійне складання тексту. З метою забезпечення диференційованого підходу в підручнику учням пропонуються різноманітні допоміжні матеріали у вигляді схем і опорних слів, плану, поданого початку або кінцівки тощо.

Нові підручники є досить зручними для планування і проведення уроків учителем. Педагог знайде в них необхідний матеріал для створення позитивної мотивації щодо вивчення тієї чи іншої теми. Дібрані в підручниках вправи дозволять легко визначитися з логікою подачі навчального матеріалу на уроці. Послідовне виконання запропонованих завдань є запорукою досягнення поставленої мети.

25.10.2018